

הרב אוריאל בנר

קרבן אשם תלוי וחומרות המיוחדות

- א. מחיר בהמת אשם תלוי
- ב. האשם שבספק חטא
- ג. דאגה על החטא ותפקידה
- ד. הבנת חומרות המעשה כפתח לתיקון
- ה. חיוב אשם תלוי במזיד
- ו. התלות שבין הבאת קרבן ותשובה
- ז. תפקיד אשם תלוי לאור דעת הרמב"ם בעניין ספק דאורייתא

א. מחיר בהמת אשם תלוי

בספר ויקרא מלמדת התורה את דין אשם תלוי:

וְאִם נִפְשׁ כִּי תִחַטָּא וְעִשְׂתָּהּ אַחַת מִכָּל מִצְוֹת ה' אֲשֶׁר לֹא תַעֲשִׂינָהּ וְלֹא יָדַע וְאִשָּׁם וְנָשָׂא עֲוֹנוֹ. וְהִבְיֵא אֵיל תְּמִים מִן הַצֹּאן בְּעֶרְכָּךְ לְאִשָּׁם אֶל הַכֹּהֵן וְכִפֶּר עָלָיו הַכֹּהֵן עַל שְׂגִיטוֹ אֲשֶׁר שָׁגָג וְהוּא לֹא יָדַע וְנִסְלַח לוֹ. אֲשָׁם הוּא אֲשָׁם לְה' (ה', יז-יט).

ופירש רש"י (שם) על פי חז"ל:

הענין הזה מדבר במי שבא ספק כרת לידו ולא ידע אם עבר עליו אם לאו, כגון חלב ושומן לפניו, וכסבור ששתיהן היתר, ואכל את האחת. אמרו לו אחת של חלב היתה, ולא ידע אם זו של חלב אכל, הרי זה מביא אשם תלוי ומגין עליו כל זמן שלא נודע לו שודאי חטא, ואם נודע לו לאחר זמן יביא חטאת.¹

1 בכריתות כה ע"א נחלקו תנאים אם אפשר להתנדב אשם תלוי, או שצריך חטא כלשהו כדי להביאו, או שדווקא על ספק דבר שזדונו כרת ושגגתו חטאת מביאים קרבן זה. במאמר נדון בשיטה השלישית, שהובאה על ידי רש"י בפירושו לתורה. אמנם ראה ערוך לנר (כריתות כה ע"א ד"ה אלא ש"מ) שכתב שגם ר' אליעזר המתיר להתנדב, מודה דהוי חוב להביא בדבר שזדונו כרת ושגגתו חטאת, ואם כן, הדברים שבמאמר נוגעים לכל השיטות.

הראשונים עמדו על נקודה מיוחדת הנוגעת לעלותו של הקרבן. בפסוק י"ח נאמר שהבהמה שעל מביא האשם התלוי להביא היא "איל תמים מן הצאן, בערכך". ופירש רש"י כי "בערכך" הוא "בערך האמור למעלה", דהיינו (פסוק טו): "בְּעֶרְכְּךָ כֶּסֶף שְׁקָלִים בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ".

וכתב על כך הרמב"ן:

והצריכו אייל בכסף שקלים (=שני סלעים), ואילו נודע חטאו היה מביא חטאת בת דנקא (=שישית דינר) (ה', טו).

ומה פשר הדבר?

וטעם אשם תלוי, מפני שבעליו סבור שאין עליו עונש כי לא נודע שחטא, מפני זה החמיר עליו הכתוב בספקו יותר מודאו, והצריכו איל בכסף שקלים... וקראו אשם לאמר שהוא בשני סלעים כאשמות החמורים, לרמוז לו שאם יהיה נקל בעיניו ולא יביא כפרתו שמם יהיה בעונו. וזה טעם "אָשָׁם הוּא אָשָׁם אֲשֶׁם לֵה". יאמר כי הקרבן הזה אעפ"י שהוא בא על הספק אשם הוא, כי אשום אשם לה' היודע כל תעלומות, ואם אולי חטא לו יענישנו (שם).

הרחיב את הדברים מעט רבנו בחיי בפירושו:

מפני שהחטא הנודע לו הוא דואג ומצטער עליו והדאגה על החטא הוא מזבח כפרה ומין אחד ממיני התשובה וכעניין שכתוב (תהילים ל"ח, יט): "כי עוני אגיד אדאג מחטאתי". אבל זה שחוטא ולא נודע לו לא דאג ולא נצטער ולא התוודה בו, לפיכך ראוי שתחמיר עליו התורה יותר (ה', יז).

מודגש בדברי שניהם שהלימוד שהתורה מלמדת אותנו הוא כדי לתקן את החטא שנעשה כבר. לעומת זאת, בשאלות דרב אחאי גאון כתב

ואשכחנן דאחמר קוב"ה בספק טפי מן ודאי... כי היכי דניבדל מיניה (סי' סח).

וכיוצא בזה כתב החזקוני:

חייבי אשם תלוי לפי שמקילין ומורין היתר עצמם לידי הספק החמיר עליהם הכתוב (ה', כד).

וכתב הנצי"ב בהעמק שאלה, לאחר שהביא את דעת הרמב"ן ורבנו בחיי:

הם כתבו משום שלא יקל עליו חטא העבר ורבינו כתב בשביל דליבדל להבא ולא יקל עליו לעבור על הספק (אות יז).

וצריך בירור האם ישנו עניין עקרוני בהבדל זה בין הראשונים. עיון בדברי **תלמידי רבנו יונה** בברכות², ילמדנו שהוא משלב בין העבר לעתיד.

לאחר עיסוק בעניין הגדרת צאת הכוכבים, כותבים תלמידי רבנו יונה:

צריך לזהר עד שיראו (=הכוכבים) הקטנים וכן במוצאי שבת... וזהו עיקר היראה לזהר מהספקות ולא לעשות המצוות על דרך ההרגל, שעונש הספק יותר מהוודאי. וכן מצינו שעל הוודאי מביא חטאת ואמרינן (זבחים מח ע"א) דחטאת בת דנקא... ואם מביא אשם על הספק... בשני סלעים... אישתכח דב' סלעים הוו מ"ח מעין ועל הוודאי סגי במעה אחת בלבד. והטעם בזה... אומר מורי הרב שהוא מפני שעל הוודאי משים האדם החטא אל ליבו ודואג ומתחרט עליו וחוזר בתשובה שלימה, אבל על הספק עושה סברות ואומר אותה חתיכה שאכלתי אולי היתה מותרת ולא ישית אל לבו לשוב ולזה החמירו בו יותר.

בתחילת הדברים, הדיון עוסק בזהירות הנדרשת מהאדם כדי שלא יחטא, ולצורך זה מובא עניין החטאת ואשם תלוי; ואילו מייד אחר כך, מוסבר הדבר על פי הדגש שבדברי הרמב"ן העוסק בתשובה על שחטא שכבר נעשה. משילוב זה נראה, שיש נקודה משותפת הגורמת לזלזול בחומרת מה שכבר נעשה, ועלולה לגרום גם לזלזול שיביא חטאים נוספים בעתיד. וכיוון ששורשם אחד, 'האשליה' שבספק המתוארת בסוף הדברים, צירפו תלמידי רבנו יונה את שתי הנקודות יחד.

כך נראה שהבין את הדברים הרמ"א, שכתב **בדרכי משה**:

צריך כל אדם לחפש דרכיו אולי עבר עבירה או ספק עבירה הצריכה יותר כפרה מוודאי עבירה, כמו שכתב רבנו יונה... ולכן צריך כל אדם להסתלק מהספק (אורח חיים סי' תרג).

עיקר דבריו עוסקים בתשובה על העבר, ומתאימים למקום כתיבתם - הלכות עשרת ימי תשובה, אך הסיום "ולכן צריך כל אדם להסתלק מן הספק" מצביע על הזיקה לעתיד.³

2 ברכות א ע"ב מדפי הר"ף, ד"ה והא דאמרינן.

3 ויש להעיר שבהגהותיו לשולחן ערוך מוזכר רק עניין התשובה על מה שנעשה בלי המשפט האחרון.

ב. האשם שבספק חטא

לאחר שהבנו את הבעייתיות המיוחדת בחוטא זה המצריכה להעלות את הדרישות ממנו, יש לשים לב לנקודה נוספת בדברי הרמב"ן. בתחילת דבריו מסביר הרמב"ן שאשם חמור מחטאת:

כי שם אשם מורה על דבר גדול אשר העונש יתחייב להיות שמים ואבד בו... וחטאת מורה על דבר, נטה בו מן הדרך.

הרמב"ן מוסיף לפרט מה החומרה בכל אחד מהאשמות, ובסוף דבריו מגיע לדברים דלעיל על אשם תלוי. ועדיין צריך להבין כיצד ניתן להשוותו לחוטא במזיד המוזכר בדבריו, והרי בסופו של דבר מדובר כאן בחטא שנעשה בשגגה ואף אינו חטא וודאי ומדוע יחשב חמור כל כך?⁴

בספר **בלבבי משכן אבנה** כתב הרב משה אודס, שהזלזול והאשליה שקיימים אצל החוטא דידן יש בהם מן הזדון, ולכן נקרא קרבן זה אשם.⁵ אולם נראה שביאור דברי הרמב"ן הוא כמו שכתב הרב שמחה זיסקינד ברוידא:

מבואר בדבריו שחומר החטא אינו נמדד אך ורק בחומר מעשה החטא אלא גם ביחס למידה שעומד לשוב בתשובה מחטאו. ולכן כאשר ספק בעיני האדם אם חטא כי לא נודע לו שחטא... מניעת התשובה מחמת ספקו בחטא מגדילה פי כמה את עונו ועד כדי כך שנחשב לאשם, 'ושמם יהיה בעונו' עוד יותר מאשר חטא שחטא בוודאי **שם דרך**, ויקרא עמ' יח).

לדעת הרב ברוידא, אין כאן קשר לזדון ברמה כלשהי, אלא גורם אחר המאדיר את הפגם, שהוא מניעת התשובה. זאת בניגוד, למשל, להבנתו של רבנו משה אלשיך (בפירושו לויקרא שם) הרואה את חומרת דינו של אשם תלוי בקרבה למזיד. זאת בהתאם להיצמדותו לשיטת מאן דאמר המצריך 'חתיכה משתי חתיכות' שאחת מהם חלב וודאי לחיוב אשם תלוי, כיוון שרק במצב זה 'איקבע איסורא', וממילא היה על

4 אמנם יעוין לקמן שישנה דעה שמדובר גם בעובר במזיד על ספק חלב ספק שומן. מדברי הרמב"ן משמע, שאף אם חלק מחיוב הקרבן הוא במקרים של מזיד, סגי בזה כדי לקוראו אשם; אך עדיין יש לחלק שהמזיד בספק אינו מזיד במלוא מובן המילה, כדברי החת"ם סופר שיובאו לקמן, ועוד שמדברי הרמב"ן לא נראה שהוא מתבסס על הזדון - שהרי לא הזכיר זאת בעניין אשם תלוי.

5 עמ' 235.

האדם להיזהר יותר. לפי דרך זו היה מתאים לפרש את השם 'אשם' כפועל יוצא של הזדון, אבל לפי שיטת הרמב"ן נראה שאין כאן שום ממד של זדון.

ג. דאגה על החטא ותפקידה

בדברי רבנו בחיי ותלמידי רבנו יונה מצויה נקודה שיש להרחיבה מעט - הדאגה על העוונות. רבנו בחיי כתב:

החטא הנודע לו הוא דואג ומצטער עליו והדאגה על החטא הוא מזבח כפרה ומין אחד ממיני התשובה.

ותלמידי רבנו יונה כתבו:

על הוודאי... דואג ומתחרט וחוזר בתשובה שלימה.

לפי רבנו בחיי הדאגה היא חלק מהכפרה, ואילו לדעת רבנו יונה היא חלק מהתעוררות לתשובה. **בשערי תשובה** הרחיב רבנו יונה נקודה זו וכתב:

העיקר החמישי - הדאגה. כי ידאג ויפחד מעונש עונותיו, כי יש עונות שהתשובה תולה כפרתם ויסורים ממרקים, כמו שנאמר (תהילים ל"ח, יט): "כי עוני אגיד אדאג מחטאתי". וענין היגון - על שעבר, וענין הדאגה - על העתיד. ועוד שנית ידאג, אולי הוא מקצר בחובת התשובה בצער ובמרירות וכצום ובככי... ועוד ידאג בעל תשובה פן יתגבר עליו יצרו (שער א, טז-יז).

ומה שלא כתבו תלמידי רבנו יונה בברכות בשם רבם את העניין הראשון, הדאגה כמזבח כפרה, אלא את העניין השני - הדאגה כמנוף לתשובה, ניתן לבאר כמו שכתב **הרב יחזקאל סרנא** בעיונים לשערי תשובה (מובא במהדורת הרב בנימין זילבר, שערי תשובה עם פירוש זה השער):

כי עניין הדאגה הראשון הוא לא בכל בעל תשובה, ואינו ראוי להמנות בעיקרי התשובה דבר שאינו קבוע אלא בתשובת חטאים מסוימים, הללו שהתשובה תולה ויסורין ממרקין, ולכן כתב רבנו שיש עוד שנית בדאגה שהיא קשורה עם התשובה עצמה, והיינו הדאגה אם יצא יצרו הצער והמרירות וכו'.

תפקידה של הדאגה מופיע בשערי תשובה בהקשר נוסף, המלמד גם הוא על חשיבותה בעיני רבנו יונה. בהסבירו מדוע כל הקובע סעודה בערב יום הכיפורים נחשב כאילו התענה תשיעי ועשירי, כותב רבנו יונה:

כי הראה שמחתו בהגיע זמן כפרתו ותהיה לו לעדה על דאגתו לאשמתו ויגונותיו לעוונותיו (שער ד, ח).

ממילא ברור מדוע קרבן אשם תלוי יקר יותר מחטאת, כדי לגרום לאדם לעשות את תשובתו באופן יסודי ונכון.

ד. הבנת חומרת המעשה כפתח לתיקון

בשני מקומות נוספים רואים את החשיבות שמייחס רבנו יונה להבנת חומרת המעשה כמבוא לתיקון. במקום אחר מבאר רבנו יונה בדרך זו את חומרת עונשו של המלבין פני חבריו ברבים, שנאמר עליו שאין חלק לעולם הבא, וכותב:

ומה שלא אמרו כן על הרוצח... כי המלבין פני חברו איננו מכיר גדול חטאו ואין נפשו מרה על עונונו כמו הרוצח על כן הוא רחוק מן התשובה (שערי תשובה שער ג, קמא).

ביאר את הדברים הרב שלמה וולבה:

מי שיש לו חלק לעוה"ב זכה להתקשר היטב אל שורש נשמתו עור בחיים חיותו ואחרי מותו מקשר אותו שורש נשמתו עם עולמו הפנימי שהכין לו כאן... תשובה היא ההתדבקות בחזרה לשורש... נמצא כי תשובה ועוה"ב סובבים נקודה אחת: תשובה מדבקת שוב בשורש הנשמה ועוה"ב הוא ההשגה שאדם זוכה אליה ע"י חיבורו לשורש נשמתו. מאידך כל חטא מנתק משורש הנשמה... חטא... כזה שאין אדם מרגיש בחומרו הוא רחוק מהתשובה עליו, וממילא אין לו חלק לעוה"ב... המלבין... אינו מתפעל ואינו עושה תשובה ביחס לחומר החטא ובהיותו רחוק מהתשובה אין לו מבוא לעוה"ב כי מנותק הוא משורש נשמתו (מאמרי ימי הרצון, עמ' רכו-רכח).

בפירושו לאבות, הסביר רבנו יונה נקודה נוספת על פי עיקרון זה, בהסבירו את הביטוי 'גס ליבו בהוראה':

שחושב בעצמו שהוא ידע להורות בדין ולא יטעה, הרי זה שוטה מפני שהוא חכם בעיניו. ואין לך שטות גדול מזה, כי תקווה לכסיל ממנו. כי הכסיל ועושה עבירות הוא בעצמו יודע ומכיר שהוא הולך בדרך לא טובה, ואיננו חושב כי איננו טועה, ויש תקווה לתועלתו כי אולי ישוב אל ה'.

אך החכם בעיניו וגס לבו בהוראה מה תקווה יש לו, מאחר שחושב כי הוא חכם איך יחזור, כי יראה לו כמניח החכמה והדעת (פ"ד מ"י).

הזכרנו לעיל שבדברי תלמידי רבנו יונה משולב עניין התשובה על העבר עם ההתייחסות לחטאים בעתיד. שימת לב לדבריהם שהובאו לעיל יכולה ללמדנו דגש נוסף בעניין זה:

עיקר היראה ליזהר מהספקות ושלא לעשות המצוות על דרך ההרגל.

ומשמעות ההבדל בין עשיית מצוות על דרך ההרגל לעשיית מצוות נכונה, מבוססת על כך שזהירות מדברים חדים וברורים קיימת גם כאשר לא מושקעים כוחות נפש ושימת לב עירנית למעשינו - אך כדי ליזהר מספקות ולשים לב למצבים עדינים שעלולה להיות בהם טעות, דרושה תכונת נפש של יראה ותשומת לב ניכרת. ואותה תכונה היא גם המביאה את האדם לשוב בתשובה שלמה על חטאים מסופקים ולא להיתלות בסיכוי שלא חטא.

נקודה זו מורחבת בדברי רבנו יונה במקום נוסף. רבנו יונה שולל טעות הקיימת אצל 'אנשים רבים בהמון העם', שעיקר 'האבדון והפסד הנפש' הם בעברות שיש בהם מעשה, אך מי שרק חדל מעשיית טוב ולא עושה רע - אין נפשו אובדת. רבנו יונה כותב, שמצאנו שאנשי סדום נענשו דווקא על אי עשיית חסד, למרות שהיו רעים בכמה עברות. ובהמשך דבריו הוא אומר:

ונאמר על האנשים שאינם עורכים מחשבות להתבונן תמיד ביראת ה' (ישעיה כ"ט, יג-יד): "ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה לכן הנני יוסיף להפליא את העם הזה הפלא ופלא"
(שערי תשובה שער ג, טו).

לפי ההקשר נראה, שכוונת הדברים היא שאותם אנשים לכאורה אינם רעים כל כך, שהרי אינם עושים עברות ואף עושים מצוות, אך הבעיה האמיתית בדרכם היא החוסר במחשבות וחוסר הערנות הרוחנית ההופכת את חייהם לחיים 'על דרך ההרגל'.

בגמרא (בבא מציעא נט ע"א) מובאים דברי רבי יוחנן: "נוח לו לאדם שיבוא על ספק אשת איש ואל ילבין פני חבירו ברבים". לאחר דיון נרחב בתוספות על ההדגשה 'ספק אשת איש' (ביחס לחטא דוד ובת שבע) הם מקשים:

שלכל הפירושים קשה, דאפילו בא על אשת איש ודאי טוב ממלבין מדקאמר דוד הבא על אשת איש מיתתו בחנק ויש לו חלק לעולם הבא אבל מלבין וכו'.

וכתב הרש"ש ליישב:

לפי מה שכתוב בתלמידי רבנו יונה בריש ברכות שעונש הספק יותר מהוודאי. יש לומר דלרבנות נקט ספק.

כלומר, שעל אף שיש חומרה מיוחדת בספק אשת איש עדיין הלבנת פנים חמורה ממנה.

נראה, שלפי מה שהובא לעיל משערי תשובה על חומרת חטאו של המלבין, הנובעת מסיבה דומה לחומרתו של הספק, מקבלים דברי יוחנן אלו משמעות מיוחדת: נוח לאדם שייכשל בספק אשת איש שהוא חטא מטעה ומרדים, מאשר לחטוא

בהלבנת פני חברו שיש בה אשליה לא פחותה, המסבכת ומחמירה את מצבו של החוטא.

ה. חיוב אשם תלוי במזיד

על פי ההשוואה בין חטאת הבאה על הוודאי, ואשם תלוי הבא על הספק באותן עבירות, נראה בפשטות שמדובר גם בו בחוטא בשגגה. כך משמע למשל מפירוש רבנו עובדיה ספורנו לתורה:

זה מדבר באשם תלוי שאינו יודע אם חטא ואם לאו, ועל זה אמר "ונשא עוונו" כפי הראוי לו אם חטא בשוגג, או לא נפל בחטא אבל היה עוונו שלא נזהר עד שנפל בספק (ויקרא ה', יז).

וכך כתבו במפורש התוספות:

ומיירי בשעה שאכל היה סבור שהוא שומן דאי יודע שהוא ספק חלב היכי מייתי קרבן הא דלא שב מידיעתו (כריתות יז ע"א ד"ה ספק).⁶

לעומת זאת, מדברי תלמידי רבנו יונה משמע אחרת:

שתי חתיכות אחת של שומן ואחת של חלב ואינו יודע איזו מהן של חלב ואכל אחת מהן יש לו להביא אשם תלוי על הספק ואפילו אכלו במזיד (שיטה מקובצת, כתובות כב ע"ב).

וכך כתב בתשובות חת"ם סופר:

נראה לעניות דעתי, דמי שאכל חתיכה שהייתה ספק חלב וספק שומן אין חילוק בין ידע שיש בו ספק ואכלו ובין טעה וסבר שהוא ודאי שומן לעולם מייתי אשם תלוי אף על פי שהזיד לאכול ספיקא דאורייתא ולכשנודע לו שהיה ודאי חלב מייתי חטאת (חושן משפט סי' כט).

וכדי שלא נתמה על דבריו, שהרי במזיד אין קרבן מכפר כמו שלמדנו בחטאת, הוא מבאר:

דלעולם שוגג היה שסמך עצמו על דעתו

⁶ ביאור דבריו "הא מזיד הוא" ראה בערוך לנר שם. וכך משמע מדברי רש"י שם ע"ב ד"ה אכל אחד.

לפי שיטה זו,⁷ ניתן לחדד שתי נקודות ביחס לתשובה על העבר. אם מדובר על שוגג וספק איסור, קל יותר להבין שאדם לא חש בצורך לשוב בתשובה, בגלל השילוב של חוסר הכוונה והספק אם בכלל נעשה איסור. אולם הנקודה הראשונה שתלמידי רבנו יונה מלמדים אותנו היא שגם אם אדם עושה את הדברים מתוך מודעות גמורה, עדיין האשליה שבספק מרדימה את ליבו וגורמת שלא לחזור בתשובה בצורה שלמה.

הנקודה השנייה המתחדשת בדבריהם היא ביחס לזהירות בעתיד. זהירות משגת ספק איסור היא זהירות מלהיכנס למצבים העלולים לגרום לטעות ואי ידיעה שלפנינו ספק איסור. אך לאור דברי תלמידי רבנו יונה הנ"ל יש כאן הדרכה ואזהרה גם לדבר הנתון יותר בידיו של האדם ונעשה מתוך מודעות ברורה - כניסה לספק איסור מתוך אשליית הספק, ולזה מכוון המסר העולה ממחיר אשם תלוי בצורה חדה וברורה יותר.

ו. התלות שבין הבאת קרבן ותשובה

בספר חת"ם סופר על התורה כתב:

ארו"ל ספק עבירה צריך כפרה יותר מודאי עבירה, וצ"ע מאי טעמא. ומה שכתב מג"א משום שמורה לעצמו שלא חטא- זה אינו, הא אגן קיימינן במי שרוצה לשוב ולמה צריך להרבות כפרה על הספק יותר (ויקרא ה', יז).

במבט ראשון נראים דבריו תמוהים. וכי לא יכול להיות שאדם מביא קרבן אך אינו עושה זאת אלא כפורע חוב, ובליבו אינו שב כיוון ששוגה באשליית הספק? והרי כתב הרמב"ם בהלכות תשובה:

וכן בעלי חטאות ואשמות בעת שמביאין קרבנותיהן על שגגתן או על זדונן אין מתכפר להן בקרבנם עד שיעשו תשובה, ויתודו וידידי דברים (פ"א ה"א).

ואם כן הבאת הקרבן לבדה אינה מספקת. אבל מדברי רש"י ביומא יש סיוע לדברי החת"ם סופר. במשנה שם שנינו:

חטאת ואשם ודאי מכפרין, מיתה ויום כיפור מכפרין עם התשובה (פה ע"ב).

ויש לשאול: מדוע בחטאת ואשם לא מוזכרת תשובה, ובמיתה ויום הכיפורים היא מוזכרת; האם אין צורך בתשובה עם הקרבן?

וכתב רש"י:

7 יש לשים לב שהיא מיוחסת לתלמידי רבנו יונה שבהם עסקנו בעיקר הדברים.

חטאת ואשם ודאי מכפרין – ומסתמא תשובה איכא, שאם לא היה מתחרט לא היה מביא קרבן.

ומשמע כדברי החת"ם סופר, שמי שמביא קרבן מן הסתם שב. לפי זה, מובנים דברי החת"ם סופר שאין צריך לדרוש תשלום גבוה על הקרבן כדי לגרום לתשובה, כי מן הסתם כבר קיימת תשובה.

והראשונים שהוזכרו לעיל בפרק א' לא סוברים כרש"י ומצריכים תשובה ברמה גבוהה יותר, וממילא באשם תלוי יש חשש שלא תתבצע אם לא יהיה מחירו רב.⁸

עוד נזכיר שדעת רש"י מחודשת בלאו הכי גם מנקודה אחרת, בויתור על הוידוי כתנאי לכפרה.⁹ ויעוין בדברי הרב יוסף כהן בספר **התשובה** (על הרמב"ם שם) שניסה לישוב את רש"י עם ההנחה הרווחת בדעת הרמב"ם שבלי וידוי אין כפרה. סיוע לדבריו יש בדברי **המאירי**, שכתב:

שבוודאי יש תשובה ווידוי עמהם שאם לא כן לא היה מזיק עצמו לכך.

ואם נלמד ממנו על רש"י - משמע כספר התשובה. אמנם יש לשים לב, שברש"י כתוב "מסתמא", ובמאירי - "ודאי".

ז. תפקיד אשם תלוי לאור דעת הרמב"ם בעניין ספק דאורייתא

ידועה דעת הרמב"ם, שספק דאורייתא לחומרא הוא דין דרבנן. הרשב"א חלק על הרמב"ם, ובין השאר הקשה מאשם תלוי, אולם תלה זאת במחלוקת אם חייבים אשם תלוי דווקא כשאיקבע איסורא, כלומר כשידוע שיש כאן חלב, וזה לשונו:

אי אפשר שא"כ אשם תלוי למ"ד לא בעינן חתיכה משתי חתיכות היכי משכחת לה וכו' והא ספיקא מותר לכתחילה ואשם היכי מתחייב (תורת הבית בית ד, שער א).

8 עוד ניתן להסביר את שיטת החת"ם סופר לפי דברי הגבורת ארי ביומא שם, שחטאת ואשם הבאים על השוגג מכפרים גם בלא תשובה כלל. קצת ראייה לשיטה זו ניתן להביא מהמדרש (ילקוט שמעוני יחזקאל רמז שנח): "שאלו לתורה - חוטא מה עונשו? אמרה להם יביא אשם ויתכפר לו, שאלו להקב"ה... אמר להן יעשה תשובה ויתכפר לו", והרי לפי הרמב"ם תשובה וקרבן חופפים, ואין קרבן מועיל בלא תשובה (על פי כח התשובה לרב משה ליב שחור עמ' פה)! אך מלשון החת"ם סופר נראה יותר כדעת רש"י שצריך תשובה והיא מתקיימת בקלות.

9 כפי שהעיר במנחת חינוך מצווה רסד, ורמז על כך גם הגבורת ארי.

אפשר היה לתרץ ולומר שהרמב"ם פסק כמאן דאמר בעינן חתיכה משתי חתיכות,¹⁰ כלומר שבעינן איקבע איסורא, ואם כן לדבריו לא קשה.¹¹ אך הרשב"א לא מקבל זאת וכותב:

ומי נימא דבהאי דינא פליגי אי ספקא אסור ולתנא דברייתא דסבר לא בעינן חתיכה משתי חתיכות ספיקו אסור דבר תורה - אין אלו אלא דברי תימה.

ביישוב הדבר, מצאנו שביארו על פי גרסה בחלק מספרי ה"ד החזקה, שהרמב"ם סובר שבמצבים מסוימים ספק דאורייתא לחומרא, וזה לשונו:

אע"פ כן דבר שחייבין על זדונו כרת - ספיקו אסור מן התורה שהרי העושה אותו חייב באשם תלוי (הלכות טומאת מת פ"ט הי"ב).

אך הדבר תלוי בנוסחאות, ולכן נדרש תירוץ אחר. וכתב בשערי יושר:

יש מקום לומר דגם מאן דס"ל דחייב אשם תלוי בכל ספק כרת ולא בעינן חתיכה משתי חתיכות אינו סותר לשיטת הרמב"ם... לפי מה שבארנו אינו מותר היתר גמור רק שהתורה לא הוסיפה אזהרה מיוחדת על הספק. משו"ה יש מקום לומר דמי שליבו נוקפו ומתיירא מן העבירה מצווה עליו להביא אשם תלוי, דהרי גם אם נאמר שאסור מן התורה, אין האשם בא על האיסור הנוסף... אלא... על הספק עבירה. ומה שמתמה הרשב"א, כוונתו כיוון שהתורה לא הזהירה אותו לכתחילה לפרוש מן הספק, איך תזהיר אותו אחר המעשה להביא כפרה על הספק. אמנם לא קשה כ"כ, דלפי דבריני לא הצריכה תורה לכתחילה להפרישו, דכל אדם יחוש לנפשו לפחד שמא יכשל בעבירה ויפרוש לכתחילה. אבל אם לא ידע מן הספק ועשה, אז חסה התורה עליו לצוות שיביא אשם תלוי לכפר עליו עד שיודע לו. ולפ"ד אין חילוק בין אקבע איסורא אי לא בכל ספק שיהיה ליכא איסור ודאי על הספק, ואיסור ספק איתא בכל ספק איסור (שער א, פרק ג ד"ה ועפ"י).

לפי דרך זו, ניתן להבין את דברי תלמידי רבנו יונה "עיקר היראה ליזהר בספקות" גם אם סוברים כרמב"ם ולא רק לפי שיטת הרשב"א, כיוון שלכולי עלמא אין היתר לעשות ספק איסור בלי שימת לב. ומה שכתב השערי יושר "כל אדם יחוש לנפשו"

10 הלכות שגגות פ"ח ה"ב.

11 וכן כתב החיד"א בספרו ראש דוד, ויקרא ה', וכן כתב המהרי"ט, הובאו דבריהם בשב שמעתתא פרק א.

הוא ביטוי של "עיקר היראה". בסגנון אחר הסביר את דעת הרמב"ם הרב אביגדור
נבנצל:

יסוד הדברים (=שאף כשעשה דבר שמותר לו מן התורה, מ"מ כיון דסוף סוף הוא
ספק איסור כרת, מביא אשם תלוי) מפורש בתלמידי רבנו יונה (שיטה מקובצת
כתובות כב) דשם מבואר שכשאוכל ספק חלב במזיד... מביא אשם תלוי. והנה זה
ברור שאם היו סוברים... שספק של תורה מן התורה לחומרא, לא היה שייך בו קרבן
כשאכל ספק חלב במזיד, שהרי רשע הוא ואינו שייך בקרבן, שאינו שב מידיעתו.
ומוכרח אתה לומר שסוברים... שספק של תורה מה"ת לקולא... ומ"מ אחר אכילתו
מביא אשם תלוי, וע"כ שהוא כמו שביארנו... שאף שהותרה לו האכילה, מ"מ כיוון
שסו"ס עבר על ספק איסור, יביא קרבן ויתכפר לו. וביאור הדבר, שסובר הרמב"ם
שגדר הדין שספק דאורייתא מותר, אין פירושו של דברים שהתורה התירה את הספק,
אלא רק אמרה תורה שרשאי אדם לתלות בצד ההיתר וכמו שרשאי לסמוך על חזקה
במקום שישנה חזקה (ירושלים במועדיה פסח, עמ' שה).

ולפי דרך זו מתחברת דעת הרמב"ם לשיטת רבנו יונה ובית מדרשו שעסקנו בה
בהרחבה.